

Г. В. Гончаренко, Луганський національний педагогічний університет імені Тараса Шевченка

СОЦІАЛЬНО-ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ВИНИКНЕННЯ Й РОЗВИТКУ ШКІЛ-ІНТЕРНАТІВ ДЛЯ ДІТЕЙ З ОБМЕЖЕНИМИ МОЖЛИВОСТЯМИ В УКРАЇНІ

Гончаренко Г. В.

Соціально-історичний контекст виникнення й розвитку шкіл-інтернатів для дітей з обмеженими можливостями в Україні

У статті розкрито історію створення й діяльності інтернатних закладів України для дітей з обмеженими можливостями як спеціальних навчально-виховних закладів у системі освіти; визначено їхні функції й значення для розвитку спеціальної освіти зокрема й педагогічної науки загалом. Розглянуто етапи розвитку суспільного ставлення до людей, які мають фізичні або психічні відхилення, а також вплив створеної законодавчої бази, завдяки якій з'явилися спеціальні установи й рух на захист дітей з різноманітними вадами розвитку.

Ключові слова: школи-інтернати, діти з обмеженими можливостями, освіта, розвиток.

Гончаренко А. В.

Социально-исторический контекст возникновения и развития школ-интернатов для детей с ограниченными возможностями в Украин

В статье рассмотрена история создания и деятельности интернатных учреждений Украины для детей с ограниченными возможностями как специальных учебно-воспитательных заведений в системе образования; определены их функции и значение для развития специального образования в частности и педагогической науки в целом. Рассмотрены этапы развития отношения общества к людям, которые имеют физические или психические отклонения, а так же влияние созданной законодательной базы, благодаря которой появились специальные учреждения и движение в защиту детей с различными отклонениями в состоянии здоровья.

Ключевые слова: школы-интернаты, дети с ограниченными возможностями, образование, развитие.

Актуальність дослідження. У період становлення незалежної української держави відбулися прогресивні зміни в освітній сфері. Перед

суспільством постають складні завдання у зв'язку зі зниженням стану здоров'я дітей і різким збільшенням кількості дітей з обмеженими можливостями. Органи освіти, педагогічна наука повинні впроваджувати нові нестандартні підходи до розв'язання проблем навчання, виховання, оздоровлення, соціального захисту й матеріального забезпечення цієї категорії дітей та підлітків. Саме тому сьогодні особливого інтересу набувають дослідження, присвячені становленню й розвитку спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з обмеженими можливостями. Аналіз діяльності шкіл такого типу в історичній ретроспективі допоможе відстежити як практично вирішувалися питання організації навчання, виховання й використання вільного часу такого контингенту дітей, зібрати й узагальнити позитивний досвід, виявити труднощі у вирішенні педагогічних питань.

Ці проблеми знайшли певне відображення в історико-педагогічних дослідженнях А. Аблятипова, В. Покася, Н. Кайгородцевої, Б. Кобзаря, А. Бондаря, С. Больтивець, О. Дубровський та ін.

Мета статті – виявити історичні передумови й особливості виникнення й розвитку шкіл-інтернатів для дітей з обмеженими можливостями в Україні.

На всіх етапах свого розвитку суспільство звертало увагу на людей, які мають фізичні або психічні відхилення. З розвитком суспільних відносин змінювалося не лише ставлення до таких людей, але й власне критерії ненормальності. Причому, на визначення меж „норма – патологія” впливало кілька причин, зокрема рівень економічного, політичного, релігійного розвитку суспільства, морального стану галузі охорони здоров'я, науки й культури, освіти тощо.

У слов'ян людей з різними відхиленнями розглядали як „блаженних” або „божих людей”, оточували їх ореолом святості. У Київській Русі надавалася посильна допомога убогим дітям, притулкам і богадільням, де проживали нещасні й хворі. Ще в 996 році князем Володимиром Св'ятославичем було видано Устав, згідно з яким духовенству й церковним структурам було доручено опікуватися й наглядати за лікарнями, банями, притулками для

одиноких та ін., встановлено „десятину” для благодійних закладів. Під час його правління було засновано училище для навчання бідних людей, богодільню, будинок для прочан, уведено народні свята, під час яких надавали допомогу жебракам, сиротам, мандрівникам, роздавалася милостиня. А в 1096 році, рівно через 100 років, князем Володимиром Мономахом було видано „Повчання”, у якому він зазначав: „Усього ж більше убогих не забувайте, але, наскільки можете, по силах корміть й подавайте сироті”. У першій половині XI століття за ініціативою ігумена Києво-Печерського монастиря Феодосія Печерського створено окремий будинок для дітей-сиріт, сліпих, глухих та інвалідів. В опіці над аномальними дітьми й дорослими Києво-Печерський монастир відігравав помітну роль, оскільки був одним з найбільших монастирів того періоду [11, с. 18].

У XII – XVIII ст. в Україні засновувалися установи інтернатного типу для дітей з обмеженими можливостями, але систематичного навчання в них не проводилося. І тільки з XIX ст. стали приділяти значущу увагу освіті дітей з різними відхиленнями в стані здоров'я. Цього часу створено законодавчу базу, з'являються спеціальні заклади, поширюється рух на захист дітей з фізіологічними вадами.

Першу школу для глухонімих дітей в Україні було створено в 1830 році у Львові (Галицький навчально-виховний заклад). Термін навчання становив п'ять, пізніше – шість років. У школі навчалося 100 учнів. Це була єдина школа на весь регіон. У 1843 році засновано школу для глухонімих дітей в Одесі. Спочатку в ній навчалося всього 15 глухонімих дівчаток, а в 1869 році відкривається відділення для хлопчиків. У 1887 році в селі Вормс Одеського повіту створено ще одну школу для глухонімих дітей німецьких колоністів. У 1868 р. було зроблено спробу організувати подібну школу для глухонімих дітей у Харкові, але вона проіснувала недовго. Поновити її роботу вдалося тільки в 1896 році. Через рік було відкрито таку ж школу в селі Максимовичі Київської губернії.

У 1900 році організують спеціальні школи для глухонімих дітей у Києві, Чернігові, Малині. Школи такого ж профілю відкривають згодом у Лохвиці (1901 р.), Олександрівську (1903 р.), Ужгороді (1907 р.), Чернівцях (1908 р.), Сімферополі (1913 р.).

У цей же час почали створювати навчально-виховні заклади для сліпих дітей. Так, у Києві в 1884 році засновано спеціальне ремісниче училище для невиліковно сліпих дітей віком від 7 до 11 років. У Харкові училище такого типу відкрито в 1887 році. Спеціальні школи, училища, притулки виникають у цей період і в інших містах України: 1887 році в Одесі, у 1893 – у Чернігові, у 1894 – у Полтаві. Таким чином, наприкінці ХІХ століття в Україні функціонувало 23 навчально-виховних заклади, у 1914 році їх нараховувалося вже 35. Загальна кількість вихованців становила 1296, вік коливався від 11 до 24 років [1, с. 197].

У цей же період стали відкриватися спеціальні школи для розумово відсталих дітей. У 1904 році дочками професора І. Сікорського відкрито в Києві Лікувально-педагогічний інститут для розумово недорозвинутих, відсталих і нервових дітей. Приймалися в цей заклад діти віком від 3 до 16 років. Глибоко відсталі діти, чії перспективи розвитку були обмеженими, в інститут не приймали [3, с. 314].

Основним джерелом існування закладів подібного типу – пожертви приватних осіб, які в роки Першої світової війни різко знизилися й школи для аномальних дітей у більшості стали занепадати й закриватися [10, с. 19].

У 1917 році почалася повна реформа системи освіти, змінюється ставлення держави до дітей. Це стало початком якісних перетворень у вихованні дітей з фізичними й розумовими вадами. У 1919 – 1920 рр. видано низку постанов уряду України та інструктивних документів Наркомпросу з питань розвитку народної освіти, у яких розроблялися нові підходи до організації допомоги дітям з психофізичними вадами.

Документами, якими планувалося створення мережі закладів для дефективних дітей були: „Положення про єдину трудову школу в Українській

СРСР (1919 р.), „Декларації про соціальне виховання дітей” (1920 р.), у яких розроблялися організаційні вакансії навчання й виховання аномальних дітей [Там само, с. 49]. Опікування таких дітей було покладено на державу, спеціальні дитячі будинки.

На початку 20-х років ХХ ст. кількість закладів для дітей з недоліками розумового й фізичного розвитку була недостатньою, не було чіткого розуміння сутності дитячої дефективності, її походження, класифікації, недосконаліми були методи діагностики різних патологій. У результаті спеціальні заклади наповнювалися вихованцями, які не відповідали їхньому профілю.

У вересні 1922 року було прийнято „Тимчасове положення про заклади для дефективних дітей, правопорушників і дефективного дитинства”. Цей документ став офіційно регламентувати роботу всіх типів закладів для дітей з проблемами розвитку в Україні. Цього ж року було створено Інспектуру закладів дефективного дитинства при Головоцвуху України з метою нормалізації роботи спеціальних дитячих будинків.

Отже, завдяки проведеній величезній роботі в Україні кількість закладів для дітей з психічними й фізіологічними недоліками за рік (з 1 січня 1923 року по 1 січня 1924 року) збільшилася з 80 (із контингентом 11382 вихованця) до 132 закладів, у яких навчалось 20712 дітей [14, с. 41].

На початку 20-х рр. ХХ ст. в Україні відкривають лісні й санаторні школи, виникнення яких пов'язано зі створенням і розвитком дитячих курортів. Активно розвиватися дитячі курорти почали після видання декретів радянського уряду „Про лікувальні місцевості загальнодержавного значення” (20 березня 1919 р.), „Про використання Криму для лікування робітників” (21 грудня 1920 р.) [7, с. 47].

Перші загальноосвітні санаторні школи організовані в санаторіях для дітей і підлітків хворих на туберкульоз. Необхідність ведення шкільного процесу в санаторіях зумовлювалася тим, що термін лікування таких категорій дітей становив до року й більше.

У 1927 році було вирішено організаційні й матеріальні проблеми, пов'язані зі створенням мережі спеціальних шкіл, визначено форми державного управління. Заклади для дітей з патологіями розвитку були включені до державної системи народної освіти й підпорядковані Наркомосу УССР. Удосконалювалися виявлення й облік дітей з проблемами розвитку, проводилася величезна робота зі створення навчально-матеріальної бази спеціальних дитячих будинків і шкіл, покращувалася підготовка педагогів для роботи з дітьми цієї категорії.

9 липня 1935 року видано наказ Наркомосу України № 749, згідно з яким органам народної освіти на місцях рекомендовано охопити навчанням у спеціальних школах усіх дітей з проблемами розумового й фізичного розвитку [6, с. 20]. Упродовж наступних 5 років органами державного управління освіти проводилася подальша значна робота зі створення спеціальних шкіл і залучення в них хворих дітей. Так, у 1940 – 1941 н.р. в Україні налічують 179 спецзакладів для дітей з обмеженими можливостями (контингент 37043 осіб) [2, с. 38].

Отже, напередодні Великої Вітчизняної війни Україна мала розгалужену мережу установ інтернатного типу для дітей з проблемами розвитку, першокласні дитячі курорти й санаторії, численні піонерські табори та дитячі дачі тощо.

Велика Вітчизняна війна призупинила подальший розвиток спеціальних шкіл і мережі дитячих санаторіїв. Більша частина їх була закрита, зруйнована, однак, ще до закінчення війни на звільнених територіях розпочалося інтенсивне відновлення дитячих санаторіїв, їхнє оснащення й додаткове облаштування [9, с. 9], яке до 1947 р. було практично завершено [10, с. 49]. У липні – серпні 1944 року уряд України прийняв постанову „Про поновлення роботи спеціальних шкіл” та „Про здійснення всезагального навчання глухонімих, сліпих та розумового відсталих дітей”, а також Народний Комісаріат освіти підготував низку документів про поновлення й розширення мережі спеціальних шкіл, комплектації їх вихованцями й педагогічним складом.

На початок 1945 року в Україні функціонувало 60 спецшкіл-інтернатів, у яких навчалось 3361 вихованець, з яких 38 шкіл – для глухих (2372 учні), 7 – для сліпих (333 учні), 15 – для розумового відсталих (656 осіб) [Там само, с. 52].

Наказом Міносвіти України від 22 лютого 1950 р. було встановлено такі типи спецшкіл: школи-інтернати для глухонімих дітей, для глухонімих переростків, для пізньоглухих, туговухих, для дітей з розладом мовлення, для сліпих дітей, допоміжні школи-інтернати для розумово відсталих дітей, для розумово відсталих переростків.

У 1950 – 1951 н. р. було створено 43 школи-інтернати, у яких виховувалося 3690 учнів [4, с. 19]. Але існуюча на той момент мережа спеціальних шкіл не охоплювала в повному обсязі дітей з вадами розвитку. Протягом наступних двох років було розроблено додаткові заходи з метою залучення всіх дітей шкільного віку з вадами слуху, зору, мовлення й розумового розвитку до навчання в спецшколах-інтернатах. У 1953 – 1954 н. р. в Україні існувало 1444 спецшколи-інтернати з контингентом 17000 вихованців [5, с. 22].

У 50 – 60-і рр. видано низку важливих директивних документів, спрямованих на впорядкування й покращення діяльності дитячих санаторіїв, у яких організовано шкільне навчання. Вирішувалася також низка питань з роботи обслуговуючого персоналу. Міністерство охорони здоров'я СРСР затвердило 9 жовтня 1954 р. „Штатні нормативи медичного персоналу й працівників кухонь дитячих санаторіїв” [8, с. 10].

Наголосимо, що особливого розвитку загальноосвітні школи-інтернати та спеціальних школи-інтернати як навчально-виховні заклади нового типу набули в Радянському Союзі в 1956 році після прийняття постанов ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР „Про організацію шкіл-інтернатів”. Організація таких шкіл дала поштовх для піднесення народної освіти й системи громадського виховання як найбільш ефективна форма підготовки молодого покоління в активній участі в розбудові нового суспільства.

Незважаючи на досягнуте, існували серйозні недоліки в роботі спеціальних шкіл-інтернатів. За підрахунками в Україні не було охоплено 511 сліпих, 1568 глухих, 4777 розумово відсталих дітей. Щоб виправити подібне становище Міністерство освіти розробило способи для покращення роботи цих закладів. 14 грудня 1957 р. було видано наказ № 494, згідно з яким планувалося відкрити ще 15 спецшкіл-інтернатів, забезпечити їх підручниками, методичною літературою, укомплектувати медичним персоналом, створити навчально-виробничі майстерні й підсобні господарства для них [13, с. 4].

Усі ці заходи реалізовувалися до кінця 1957 – 1958 н. р. У 1958 році додатково створено 17 допоміжних шкіл-інтернатів для розумово-відсталих дітей, три школи для осіб зі слабким зором, одну спецшколу для туговухих дітей.

На початку 60-х рр. брак спецшкіл був усе ще відчутним, оскільки понад 10500 дітей шкільного віку з різними проблемами розвитку потребували лікування й навчання. У липні 1963 р. Міністерство освіти України вжило організаційних заходів щодо розвитку мережі шкіл-інтернатів усіх типів на період 1963 – 1970 рр., якими передбачалося розширення будівництва (переважно в сільській місцевості) спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з різними патологіями. І на початок 1964 – 1965 н. р. в школах-інтернатах для дітей з психофізичними порушеннями навчалось 41700 вихованців [10, с. 56].

МОЗ СРСР 21 вересня 1961 р. було затверджено Положення про школи в санаторіях для дітей і підлітків, хворих на туберкульоз. До початку 1961 – 1962 н. р. в Україні відкрито 25 загальноосвітніх санаторних шкіл-інтернатів для дітей з малими й згасаючими формами туберкульозу (на 5500 осіб), які стали першими санаторними школами-інтернатами в УРСР [12, с. 75].

З 1967 р. загальноосвітні школи організовані для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату.

Протягом 1964 – 1965 н. р. Міністерством народної освіти України здійснено перевірки стану навчально-виховної та професійно-трудової підготовки в спецшколах-інтернатах. Підводячи підсумки, було відзначено, що

за останній період у республіці покращилася організація навчання, виховання й професійно-трудова підготовка учнів з обмеженими можливостями. Проводилася робота з виявлення й охоплення дітей з проблемами розвитку й зміцнення матеріальної бази шкіл-інтернатів для них. Досягли помітних успіхів допоміжні школи УССР у навчально-виховній, корекційно-лікувальній роботі та професійно-трудовій підготовці. До кінця 1965 р. збільшилася кількість спеціальних шкіл-інтернатів на 12 установ за рахунок перепрофілювання існуючих шкіл-інтернатів загального типу й будівництва нових.

За підсумками цього ж року у 281 школі-інтернаті для дітей з проблемами розумового й фізичного розвитку виховувалося 44400 учнів. Неохопленими спеціальною освітою були понад 3000 дітей [10, с. 62].

З 1975 р. загальноосвітні школи організовано вже в усіх санаторіях нетуберкульозного профілю, у яких навчалася понад 100 учнів з терміном лікування два місяці й більше. При меншій кількості учнів у санаторіях проводилися заняття силами вчителів довколишніх загальноосвітніх шкіл.

У цей період у системі Міністерства освіти СРСР функціонували загальноосвітні оздоровчі санаторно-лісові школи й санаторні школи-інтернати, призначені для дітей шкільного віку, які перенесли важке захворювання й потребують щадного режиму й тривалого лікування. Метою таких шкіл було забезпечення загальноосвітньої підготовки, а також лікування.

16 лютого 1981 р. Міністерством освіти СРСР за узгодженням з Міністерством охорони здоров'я СРСР затверджено профілізацію санаторно-лісових шкіл і санаторних шкіл-інтернатів: для дітей із захворюваннями серцево-судинної системи; хронічними захворюваннями органів дихання; із захворюваннями органів травлення; психоневрологічними захворюваннями; з початковими, малими й згасаючими формами туберкульозу [8, с. 15].

В Україні в період 1966 – 1991 рр. значно збільшилася кількість спеціальних шкіл-інтернатів для дітей з вадами розвитку. За 25 років кількість цих закладів зросла на 112 і в 1991 році становила 393 спецшколи-інтернату.

Відповідно й кількість вихованців у таких школах зроста майже вдвічі й становила 84400 учнів у 1991 р. [10, с. 57].

Спеціальні школи-інтернати для розумово відсталих дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківської опіки створювалися в Україні у 90-і рр. ХХ ст. На початковому етапі їх було відкрито тільки вісім із загальною чисельністю 900 осіб, а вже в 1998 – 1999 н.р. кількість санаторних шкіл-інтернатів збільшується до 64 з контингентом 16300 осіб. Станом на 2000 рік в Україні функціонувало 389 спецшкіл-інтернатів, у яких виховувалися, навчалися й приймали комплекс коректувально-оздоровчих заходів 61200 дітей з патологіями розумового й фізичного розвитку [10, с. 63].

Зростання кількості дітей із хронічними захворюваннями зумовлено екологічним забрудненням навколишнього середовища. В Україні це проблема має подвійний характер: з одного боку, несприятлива радіоекологічна обстановка в низці районів Київської, Чернігівської, Житомирської, Вінницької областей (унаслідок випадання радіоактивних осадів після аварії на ЧАЕС), з іншого, – багаторічне забруднення атмосферного повітря й ґрунтових вод викидами та відходами крупних промислових підприємств [7, с. 48].

Отже, вивчення й узагальнення попереднього й сучасного педагогічного досвіду, аналіз статистичних даних, опрацювання наукових робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників дозволило дійти таких висновків. Протягом тривалого часу відбувалося становлення й розвиток спеціальних навчально-виховних закладів для дітей з обмеженими можливостями, які слугували однією з форм допомоги родині в освіті та лікуванні дітей з фізичними та розумовими відхиленнями. Проблеми збільшення кількості хворих дітей та дітей-інвалідів довели доцільність організації саме таких закладів, їхнього подальшого розвитку й удосконалення. Оптимізація роботи закладів цього типу на сучасному етапі можлива лише за умови фінансової підтримки з боку держави, вивчення й використання передового досвіду розвинутих зарубіжних країн.

Подальшого дослідження потребують особливості навчально-виховної і лікувально-реабілітаційної роботи шкіл-інтернатів для дітей з обмеженими можливостями в різні історичні періоди.

Література

1. **Бабишин С. Д.** Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні: Х – початок ХХ ст. / С. Д. Бабишин. – К. : Рад. шк., 1991. – 381 с.
2. **Виноградова М. Д.** Развитие творческой индивидуальности подростка / М. Д. Виноградова, В. И. Максакова // Сов. педагогіка. – 1977. – № 6. – 80 с.
3. **Замский Х. С.** История олигофренопедагогика / Х. С. Замский. – 2 изд. – М. : Просвещение, 1980. – 398 с.
4. **Збірник** наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1950. – № 5. – 24 с.
5. **Збірник** наказів та розпоряджень Міністерства освіти УРСР. – 1953. – № 11. – 24 с.
6. **Збірник** наказів Народного Комісаріату освіти УРСР. – 1935. – № 19. – 24 с.
7. **Кайгородцева Н. Н.** Особливості організації навчального процесу в загальноосвітній санаторній школі / Н. Н. Кайгородцева // Рід. шк. – 2004. – № 1. – 82 с.
8. **Карачевцева Т. В.** Детские санатории. Организация лечебной и учебно-воспитательной работы с детьми / Т. В. Карачевцева, В. П. Волков. – М. : Медицина, 1986. – 159 с.
9. **Покась В. П.** Соціально-педагогічні основи становлення та розвитку загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні (1956 – 1966 рр.) : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / Покась Віталій Петрович. – К., 1999. – 158 с.
10. **Покась В. П.** Становлення та розвиток інтернатних закладів освіти в Україні (1917 – 2000 рр.) / В. П. Покась. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. – 203 с.

11. **Покась В. П.** Інтернатні заклади освіти: філософія, історія, стратегія розвитку : монографія / В. П. Покась. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – 276 с.

12. **Покась В. П.** Становлення та розвиток загальноосвітніх шкіл-інтернатів в Україні (1956 – 1966 рр.) / В. П. Покась // Директор шк., ліцею, гімназії. – 2003. – № 4. – С. 74 – 75.

13. **Про виконання** постанови Ради Міністрів УРСР від 31.01.59 р. № 131 : зб. наказів та розпоряджень М-ва освіти УРСР. – 1959. – № 5. – С. 4 – 6.

14. **Рогожин Т. В.** Школа и воспитание / Т. В. Рогожин. – М., 1964. – 74 с.

Goncharenko G. V.

Socio-historical context of emergence and development of boarding schools for children with limited possibilities in Ukraine

In this article considered the history of creation and activity of boarding schools in Ukraine for children with limited possibilities as special teaching and educational institutions in an education system; their functions and value for development of vocational education in particular and a pedagogical science as a whole are defined. Considered stages of development of the relation of society to people who have physical or mental deviations, and the influence of the created legislative base thanks to which there were special establishments and movement in child protection with various deviations in a state of health.

Keywords: boarding schools, children with limited possibilities, education, development.

Відомості про автора

Гончаренко Ганна Василівна – аспірантка кафедри педагогіки Луганського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка. Основні наукові інтереси зосереджено навколо проблематики виникнення й розвитку шкіл-інтернатів для дітей з обмеженими можливостями в Україні.

Стаття надійшла до редакції 06.07.2012 р.

Прийнята до друку 28.09.2012 р.